

УДК 373.5.091:316.64

Н. М. Ткачук,
кандидат педагогічних наук, завідувач науково-дослідної лабораторії освітніх інновацій ВІППО;
Т. С. Янчук,
директор Любомльської загальноосвітньої школи І–ІІІ ст. № 3

Освітньо-інформаційне середовище навчального закладу з погляду формування соціально активної особистості: теоретичний аспект

Проаналізовано теоретичні дослідження сутності поняття «освітнє середовище». Виокремлено й систематизовано педагогічні ідеї щодо структури освітнього середовища, а також зроблено наголос на актуальності врахування мети сучасного навчального закладу у формуванні освітнього середовища. Запропоновано авторське визначення поняття «освітньо-інформаційне середовище» в контексті проблеми дослідно-експериментальної роботи Любомльської ЗОШ І–ІІІ ст. № 3.

Ключові слова: середовище, освітнє середовище, освітньо-інформаційне середовище, соціальна активність, соціалізація.

Tkachuk N. M., Yanchuk T. S. Educational and Information Environment of Educational Institution from the Point of View of Formation of Socially Active Personality: Theoretical Aspect.

Theoretical researches of essence of the concept „educational environment” are analyzed. Pedagogical ideas concerning structure of the educational environment are allocated and systematized, and also emphasis is put on relevance of the accounting of the purpose of modern educational institution in formation of the educational environment. Author’s definition of the concept „educational and information environment” in the context of a problem of skilled and experimental work of Liuboml Secondary School No. 3 is offered.

Key words: environment, educational environment, educational and information environment, social activity, socialization.

Постановка проблеми. Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 року передбачено, що стратегічними напрямами державної політики у цій сфері повинні стати: принцип пріоритетності людини; побудова ефективної системи національного виховання, розвитку і соціалізації дітей та молоді. Потреба такої орієнтації пов’язана з новим баченням розвинутого громадянського суспільства, з необхідністю реальної участі громадян в управлінському процесі.

Сучасну систему освіти в Україні спрямовано на виконання окреслених завдань шляхом усвідомлення значення середовища у формуванні людини. Н. Гонтаровська вказує на важливість середовищного підходу, зауважуючи, що дитина більшу частину свого часу перебуває в навчальному закладі, її соціокультурний розвиток відбувається з урахуванням специфіки шкільного середовища, яке впливає на найважливіші процеси індивідуалізації школяра, формування його особистості, становлення його індивідуального та суспільного статусу. Водночас оптимальною умовою повноцінного розвитку підростаючої особистості, вважає вчена, є забезпечення відкритої, діалогічної взаємодії з зовнішнім

оточенням, хоч би яким складним і невпорядкованим воно було [2, 77]. Тому першочерговим завданням сучасної школи має стати створення освітнього середовища, у якому дитина готується до життя в реальних умовах, уміє ідентифікувати, досліджувати та запобігати входженню несприятливих факторів чи негативної інформації [6]. З цього приводу В. Кремень наголошує: «Щоб у цих умовах залишатися самою собою, а тим більше бути ефективною в діяльності, людина мусить бути *самодостатньою, здатною усвідомлено діяти* в густих хащах комунікації» [3].

Отже, освітні зміни щодо формування активної особистості, здатної творити й сприймати розумні зміни, зумовлюють **актуальність дослідження** проблеми створення освітньо-інформаційного середовища навчального закладу, умови якого зможуть забезпечити формування соціально активної особистості.

Аналіз досліджень. Значення середовища у формуванні людини як соціально активної особистості усвідомлювало багато науковців.

Формування такої особистості розглядалося в контексті дослідження структури особистості (Б. Ананьєв, В. Коган, А. Маслоу, Л. Виготський, С. Рубінштейн, Г. Костюк та ін.).

Питання умов, технологій формування соціально активної особистості широко висвітлено в працях І. Бега, О. Беспалько, І. Єрмакова, О. Коберника, Н. Назаренко, Г. Несен, І. Зверєвої, Ж. Петрович, О. Якуба та ін.

У психолого-педагогічних публікаціях останнього часу все частіше з'являються дослідження можливостей освітнього середовища щодо формування соціальної активності школярів (Н. Гонтаровська, О. Гуменюк, В. Мадзігон, Н. Крилова, К. Приходченко, В. Степанов та ін.).

Концепт освітнього середовища, середовищного підходу досліджували Г. Васильєв, Л. Новикова, П. Лернер, М. Лях, М. Соколовський, В. Ясвін та ін.

Мета статті полягає в розкритті сутності освітньо-інформаційного середовища та його можливостей у формуванні соціальної активності школярів у контексті дослідно-експериментальної роботи навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. Аналіз педагогічних досліджень проблеми свідчить про те, що поняття освітньо-інформаційного середовища не набуло статусу педагогічної категорії, хоча в сучасних періодичних наукових виданнях зустрічаємо низку варіантів тлумачення терміна. У різних джерелах освітньо-інформаційним середовищем називають:

- програмно-телекомунікаційну систему, спрямовану на ведення навчального процесу єдиними технологічними засобами, котра забезпечує його інформаційну підтримку;
- педагогічну систему нового рівня, що включає його матеріально-технічне, фінансово-економічне, нормативно-правове й маркетингове забезпечення;
- інформаційно-комунікаційне, наочне середовище, що забезпечує комп'ютерну підтримку процесу навчання;
- соціально-психологічну реальність, у якій створено психолого-педагогічні умови, що забезпечують пізнавальну діяльність і доступ до інформаційних навчальних ресурсів на основі сучасних інформаційних технологій;
- відкриту систему, що об'єднує інтелектуальні, культурні, програмно-методичні, організаційні, технічні ресурси;
- культурно-освітнє середовище, де головним носієм інформації є електронний ресурс;
- багатокомпонентний комплекс освітніх ресурсів і технологій, що забезпечує інформацію й автоматизацію освітньої діяльності навчального закладу;
- систему, що об'єднує інформаційне, технічне, навчально-методичне забезпечення, нерозривно пов'язане з суб'єктом навчального процесу.

У теоретичних джерелах відносно раніше з'являється термін «освітнє середовище», а також здійснюється спроба класифікації, визначення структури та сфери впливу окремих умов середовища на особистість.

Так, *освітнє середовище* розглядається дослідниками як сукупність об'єктивних зовнішніх умов, факторів, соціальних об'єктів, необхідних для успішного функціонування освіти. Це система впливів і умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, які містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні. В освітньому середовищі допускають виокремлення інформаційної, мотиваційної, соціокультурної, комунікативної сфер впливу на учасників навчально-виховного процесу [8].

К. Приходченко наводить приклади трактування близьких термінів: *освітній простір* – територія для визначення регіонального галузевого ресурсу, що здійснює освітні функції; *освітнє середовище* – модель світу, створена за допомогою спеціально розроблених засобів, які забезпечують найсприятливіші умови для здійснення освітнього процесу; *інформаційне освітнє середовище* – оточення учня, що створюється за допомогою засобів нових інформаційних технологій; *освітнє предметне середовище* – комплекс засобів спеціальної та професійної педагогічної підготовки майбутнього фахівця, що забезпечує найсприятливіші умови для здійснення процесу [7, 19].

В. Ясвін, розробляючи проблему аналізу освітнього середовища, уточнює, що поняття «освітнє середовище» є родовим для таких понять, як «сімейне середовище», «шкільне середовище» та інші локальні середовища і визначає три основні складові навчально-виховного середовища: просторово-предметне, соціальне, психодидактичне (або організаційно-педагогічне) [9].

П. Лернер розглядає поняття так: «Освітнє середовище – це умови (засоби, чинники, система виховання) освіти, самоосвіти й самовизначення підростаючої людини. Свого роду „клімат” для зростання, його культивування стає смисловим центром інноваційних удосконалень освіти» [5, 86].

Ю. Колюткін вказує на те, що освітнє середовище насамперед є складовою соціокультурного середовища і його можна охарактеризувати як сукупність соціальних, культурних, а також спеціально організованих в освітньому навчальному закладі умов, у результаті взаємодії яких із індивідом відбувається становлення особистості. Науковець визначає структурні компоненти освітнього середовища, пропонує певні їх характеристики:

1. Просторово-семантичний компонент:

– архітектурно-естетична організація життєвого простору (архітектура будівлі і дизайн інтер'єрів, просторова структура навчальних і рекреаційних приміщень тощо);

– символічний простір (різні символи й атрибути – герб, гімн, традиції та ін.).

2. Змістово-методичний компонент:

– змістова сфера (концепція навчання і виховання, освітні та навчальні програми, навчальний план, підручники й навчальні посібники тощо);

– форми та методи організації навчання (форми організації занять – уроки, дискусії, конференції, екскурсії і под., наукові товариства, структури самоуправління та ін.).

3. Комунікативно-організаційний компонент:

– особливості суб'єктів освітнього середовища (розподіл статусів і ролей, статево-вікові та національні особливості учнів і педагогів, їх цінності, установки, стереотипи і т. ін.);

– комунікативна сфера (стиль спілкування і викладання, просторова та соціальна взаємодія серед учасників навчально-виховного процесу, ступінь згуртованості тощо);

– організаційні умови (особливості управлінської культури, наявність творчих об'єднань педагогів, ініціативних груп і т. п.) [4].

Передусім зазначимо, що зміст поняття нас цікавить через призму впливу умов освітньо-інформаційного середовища на забезпечення соціальної активності учнів. Тому важливим є визначення вчених (Н. Крилова, Н. Максимовська, В. Радул, В. Степанов), які досліджують аспект соціального у змісті поняття «середовище». Науковці загалом визначають, що: середовище – це соціальний простір, який оточує людину (загалом як макросередовище, у конкретному розумінні – як безпосереднє соціальне оточення, мікросередовище), зона безпосередньої активності індивіда, його найближчого розвитку й дій; це конкретний, наданий кожній дитині соціальний простір, за допомогою якого вона активно включається в активні зв'язки суспільства; воно є простором, у якому завдяки спрямованій соціально-педагогічній діяльності уможливується розвиток соціальності індивіда задля його ефективного соціального становлення [7, 24–27].

В. Степанов уточнює, що середовище представлено сукупністю різних макро- й мікроумов її життєдіяльності та соціальної (рольової) поведінки, де конкретне природне мовленнєве й предметне оточення представлено як частина соціуму, відкрита до взаємодії. Вчений наголошує, що це *спеціально змодельований простір*, який забезпечує різноманітні

варіанти оптимальної траєкторії розвитку й дорослішання особистості відповідно до індивідуальних особливостей її фізичного, соматичного, психічного, духовно-морального й соціального здоров'я, що дає можливість: дітям самовизначатися в різноманітних видах діяльності й у взаємодії з різними співтовариствами; педагогам – створювати умови для соціалізації дітей у широкому соціальному й культурному контексті; батькам – брати участь у створенні (як замовникам) широкого діапазону освітніх послуг; організаторам та управлінцям – ухвалювати управлінські рішення з орієнтацією на різноманітність освітніх інтересів і умов [7, 24–25].

Вважаємо, що визначення сутності та структури освітньо-інформаційного середовища навчального закладу корелюється сучасною метою виховання особистості. За думкою Ж. Петрочко: «Виховання на сучасному етапі – це своєрідний соціально-педагогічний супровід особистості в соціумі з урахуванням її потреб, а також запитів суспільства, держави» [6, 18]. Вчений визначає соціальність як належність до конкретної групи і функціонування в ній, яка передбачає вияв суб'єктності та індивідуальної творчості в спільній діяльності; це якість особистості, в якій відображається здатність людини бути суб'єктом соціальних стосунків, реалізувати свою індивідуальність у реальних соціальних умовах. Головним завданням щодо формування соціальності Ж. Петрочко визначає введення відповідних технологій як складових освітнього середовища навчального закладу, які забезпечать: формування соціально значущих якостей, цінностей та життєвих умінь, навчання безпечної поведінки; допомогу в самостійності власної життєдіяльності та відповідальності за останню; формування умінь командної взаємодії; сприяння набуттю позитивного соціального досвіду; формування активної громадянської позиції [6].

Ми врахували також думку Т. Алексеєнко про те, що передумовою створення науково-методичних засад розвитку соціально значущих якостей особистості може служити теорія відносин В. М'ясищева, згідно з якою завдання виховання такі:

– культивування навколо особистості таких стосунків, які можуть утворювати суб'єктивне багатство особистості у формі її потреб, інтересів, нахилів, і саме такого змісту, в якому зацікавлене суспільство;

– формування взаємопов'язаних складових тріади: поваги до праці, суспільної власності, інших людей, до самого себе; це відповідна система поглядів, відповідні форми реагування на соціальні цінності, співпрацю і спілкування [1, 32].

Отже, аналіз сучасних досліджень проблеми, теоретичних поглядів щодо сутності освітнього

середовища як родового поняття, соціальної активності школярів як стратегічної мети навчально-виховного процесу дозволив нам сформулювати власне бачення поняття освітньо-інформаційного середовища навчального закладу. Ми пропонуємо розглядати *освітньо-інформаційне середовище як спеціально змодельований простір загальноосвітнього навчального закладу, в якому відбувається становлення особистості, здатної до соціальних стосунків у різних макро-, мезо- й мікроумовах її життєдіяльності, готової реалізувати свою індивідуальність у реальних соціальних умовах.*

Головною гіпотезою нашого дослідження в межах дослідно-експериментальної роботи регіонального рівня з проблеми «Освітньо-інформаційне середовище навчального закладу як умова формування соціально активної особистості» передбачено можливість розробки такого освітньо-інформаційного середовища, в якому всі структурні компоненти будуть сприяти побудові учнями основної та старшої ланок власного освітньо-інформаційного ландшафту, підкорюючи пізнавальний процес закономірностям функціонування інформаційних потоків та тим цілям, які ставить перед ними навчальний процес, повсякденне життя та сфера майбутньої самореалізації. Відповідно пріоритетні завдання змодельованого освітньо-інформаційного середовища, на нашу думку, мають полягати у тому, щоб забезпечити:

- 1) формування шкільного простору для організації активної діяльності, життєтворчості кожної дитини на основі інтеграції різновікових інститутів соціалізації;
- 2) використання соціально-педагогічних технологій, які сприятимуть розвитку в школярів здатностей приймати у соціальній практиці найефективніші рішення;
- 3) доступність і рівні можливості для здобуття якісної освіти за умов варіативності змісту, форм, інноваційних технологій навчання;

4) розвиток власної гідності особистості, самоповаги, здатності досягати поставленої мети;

5) вироблення установки на дотримання обов'язків, використання своїх прав, прояв небайдужості до гострих соціальних проблем, атолерантної поведінки в різних сферах соціального життя;

6) формування умінь виважено діяти в ситуаціях, коли виникає загроза життю та здоров'ю, приймати аргументовані рішення, не допускати маніпуляції з боку інших – однолітків чи старших;

7) розвиток навичок командної взаємодії та ефективної комунікації;

8) фіксування і моніторинг етапів соціалізації учнів відповідно до зміни організації простору навчального закладу.

Отже, можемо стверджувати, що осмислення досліджуваної проблеми на теоретико-методологічному рівні, а також результати діагностико-концептуального етапу дослідно-експериментальної роботи загалом стануть основою для обґрунтування й апробації моделі освітньо-інформаційного середовища для формування соціально активної особистості.

Висновки. Дослідно-експериментальна діяльність у Любомльській загальноосвітній школі I–III ст. № 3 на першому етапі дослідження дозволила дослідити теоретико-методологічні засади сутності освітньо-інформаційного середовища, вивчити зміст педагогічної категорії «освітньо-інформаційне середовище» в контексті формування соціально активної особистості, а також конкретизувати гіпотезу дослідження шляхом визначення завдань керованого освітньо-інформаційного середовища навчального закладу.

Подальші наші дослідження будуть стосуватися розробки моделі освітньо-інформаційного середовища школи, її апробації та експериментальної перевірки.

Література

1. Алексеенко Т. Ф. Доброчинність як засіб формування соціально значущих якостей особистості: теоретико-методологічний аспект [Текст] / Т. Ф. Алексеенко // Педагогіка і психологія. – 2014. – № 1. – С. 31–37.
2. Гонтаровська Н. Б. Концептуальні засади створення інноваційного освітнього середовища [Текст] / Н. Б. Гонтаровська // Педагогіка і психологія. – 2010. – № 1. – С. 75–85.
3. Кремень В. Г. Структурна модернізація освіти в контексті цивілізаційних змін [Текст] / В. Г. Кремень // Педагогіка і психологія. – 2010. – № 1. – С. 75–85.
4. Колюткин Ю. Образовательная среда и развитие личности [Электронный ресурс] / Ю. Колюткин, С. Тарасов // О-во «Знание» России, 2000. – Режим доступа : www.znanie.org/journal/n1_01/obraz_sreda.html
5. Лернер П. С. Проектирование образовательной среды по формированию профорориентационно значимых компетентностей учащихся [Текст] / П. С. Лернер. – М. : Педагогика, 1995. – С. 86–92.
6. Петрочко Ж. В. Соціально-педагогічні виховні технології у викликах часу [Текст] / Ж. В. Петрочко // Педагогіка і психологія. – 2014. – № 1. – С. 17–24.
7. Приходченко К. І. Підхід до організації навчально-виховного процесу з погляду середовища: теоретичний аспект [Текст] / К. І. Приходченко // Педагогіка і психологія. – 2011. – № 3. – С. 17–29.
8. Українська освіта у світовому часопросторі : матеріали Другого міжнар. конгресу (м. Київ, 25–27 жовтня 2007 р.) [Текст]. – К. : Укр. агентство інформації та друку «Рада», 2008. – Кн. 2. – 220 с.
9. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию [Текст] / В. А. Ясвин. – М. : Смысл, 2001. – 365 с.